

Victor Retel Helmrich

Een spreekbeurt over de Kapel van Cultureel Centrum Jan-van-Besouw

Het was ongeveer een dag of 10 geleden dat Virginie Mes, voorzitter van de Stichting Steengoed Goirle, me vroeg om u een toelichting te geven over de kunst- en architectuurhistorie van deze kapel. Nu ben ik in de eerste plaats architect en geen kunsthistoricus, maar als architect in Goirle ontkom je nu eenmaal niet aan je betrokkenheid tot het stenen erfgoed van deze gemeente. Het doet me daarom een plezier hier te mogen spreken. Niet in de laatste plaats omdat ik het **vertellen** aan de hand van wat men **ziet** een van de interessantste en effectiefste manieren vind van communicatie tussen mensen. Het object als intermediair biedt een veilig en stabiel gegeven om elkaars gedachten te delen en te toetsen. Alles komt er hierbij op aan dat we **kijken**. We kijken om te **zien**. En **zien** is zoals de ervaring mij heeft geleerd, **méér** dan wat de ogen alleen doen. Het echte zien vindt achter de ogen plaats en wordt gevoed door je hart. **Zonder dát** is kijken gewoon kijken. Het zien en voelen vormen de basis van het kunnen beleven en begrijpen van elke cultureel- en natuurlijke uiting. *Dat laatste, even terzijde*, noem ik hierbij omdat **niet alleen de architectuur** maar ook de **natuur** me ter harte gaat.

Goed, ik wil het dus met u in deze paar minuten hebben over kijken. **Kijken** en proberen te **duiden** wat men ziet.

De gebouwde omgeving of het nu een gebouw is, een tuin of een stad is het stoffelijke product van een **gedachte**. Een gedachte die gericht is op een toekomstbeeld. Die gedachte zal moeten worden gedeeld. Pas dan zet het aan tot een creatief en interactief proces van communicatie tussen mensen met als doel er iets van te maken. Als dit proces succesvol verloopt, kan sprake zijn van Architectuur of Kunst als **Gesamtkunstwerk**. Welnu deze kapel, gebouwd in 1925 in opdracht van de congregatie *Fraters van Tilburg, OLV Moeder van Barmhart*, is zo'n Gesamtkunstwerk.

Het lijkt me interessant om nu met u aan de hand van wat we **zien**, het spoor terug te volgen naar de **gedachte** die tot deze ruimte in dit bouwwerk op deze plaats heeft geleid. Maar vóór we dat doen, schets ik even het historische kader van ruimte, bouwwerk en plaats.

Ik begin met het laatste: **de plaats**

De plaats is Goirle 1925. Een kerkdorp ontstaan op de beekdalrug tussen de Leijstroken bij Abcoven en bij Riel. Lange tijd een dorpje in de Kempen met voornamelijk agrarische functies totdat vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw de eerste industriële activiteiten het sociale en maatschappelijke leven van de Goirlenaren meer in de greep kregen. Dit in combinatie met de overheersende invloed van de Katholieke Kerk op het doen en denken van de burgers van Goirle deed het dorp uitgroeien tot een herkenbare entiteit: Kerk, Klooster en Fabrieken zetten Goirle op de kaart. De woninkjes op akkers, en langs oude kerkpaden waren in contrast met die langs de Tilburgseweg. Toch vormden ze samen de bebouwde kom van het dorp en vormden zodanig de dorpsgemeenschap

Goirle. Een overzichtelijke wereld, bestuurd langs hiërarchische lijnen waarbij Kerk en Kapitaal hand in hand gingen. Zo werd het klooster gerealiseerd dankzij grote giften van o.a. Thomas van Diessen uit de fabrikantenfamilie die kaatsballen maakte en de textielabrikant Frans Ravels. In de naamgeving van het Fraterhuis Franciscus van Sales en de Thomasschool werden deze donateurs geëerd.

Nu **het bouwwerk**

In 1925 bestond het kloostergebouw er al vanaf 1889. Gebouwd als dependance van het Moederhuis in Tilburg. Ook de Thomasschool naast het klooster, gebouwd in 1909, stond er al. De Tilburgse architect Constant Panis kreeg de opdracht tot uitbreiding van het klooster met 2 vleugels en een kapel om ruimte te bieden aan een kweekschool. De kapel kreeg een plaats in de fraterstuin. En kreeg, zoals we straks zullen zien, naast de functie van gebedsruimte ook een functie als plaats voor reflectie, contemplatie en educatie. Met name laatstgenoemde functies droegen m.i. bij tot de keuze van deze vorm. Panis ontwierp ook in Tilburg enkele kapellen, o.a. een juweel van een kapelletje naast het Capucijnenklooster aan de Korvelseweg. Die kapel, tegenwoordig in gebruik als geluidstudio, heeft een langwerpige vorm. Hier lijkt Panis bewust voor een andere hoofdvorm te hebben gekozen. Centraalbouw op een vierkante grondslag met afgeschuinde hoeken. Ik kom hierop straks nog terug.

Nu **de ruimte**

Hij is overkoepeld, gesloten van karakter en voelt zwaar aan maar is toch gevuld met overvloedige schilderijen, decoraties en fraai glas in lood. Een sterk contrast met de sobere weinig decoratieve enigszins sombere buitenkant. Je zou je kunnen afvragen waarom hiervoor toen gekozen is. Het antwoord ga ik u proberen te geven.

De hoofdvorm bestaat uit een regelmatige opbouw van rondbogen die een overkoepeld centrum omsluiten. Deze vorm heeft als oervorm het archetype van de **centraalbouw** uit de Vroeg-Romaanse bouwperiode. De San Vitale in Ravenna ca. 540 na Chr. is hiervan het oudste voorbeeld in Europa, maar ook de kapel in Aken en die op het Valkhof in Nijmegen zijn van dit type. Kenmerkend voor dit type is dat de ruimte zich ontwikkelt vanuit het centrum dat verticaal gericht is. Dit in tegenstelling tot de meeste kerken. Een ander kenmerk is de rijke mozaïekversiering aan de binnenzijde en de sobere vlakke afwerking aan de buitenzijde van het gebouw. In lijn met de traditie kunnen de rijke beschilderingen van deze kapel hieruit worden verklaard.

De koepel

Is het een koepel? We zien een **koepelgewelf**, maar beter nog noem je het een **straalgewelf**. Een echte koepel is homogeen en zelfdragend. Zo'n koepel is in deze kapel ook te vinden maar is minder opvallend aanwezig. We vinden haar boven het altaar. Het is net als de koepel in de Maria Boodschapkerk een Boheems gewelf, d.w.z. dat het bolsegment is gegrondvest op een veelhoekig grondvlak. Dit koepelgewelf kent een hiërarchische opbouw van de onderdelen. We zien 12 gemetselde ribben die evenzoveel gemetselde gewelfvlakken dragen bijeengehouden door het ronde venster,

de oculus, bovenin en dragend op een ring van beton. De ring, tamboer genaamd, draagt weer op gemetselde bolsegmenten, zgn. trompen die vervolgens rusten op de verticale pijlers die de wanden van deze ruimte vormen.

In 1925 bevonden we ons binnen de architectuurhistorie op een kruispunt van stijlen. Na een lange overheersing van Neo-stijlen ontwikkelde zich aan het begin van de vorige eeuw een stijl die zich liet inspireren door de vormen uit de natuur: de Jugendstil. De frivole vormenrijkdom hiervan werd door sommige architecten omarmd. Andere architecten zagen hierin juist aanleiding meer te zoeken naar zuiverheid in vorm en volume. Die beweging wordt het Rationalisme genoemd. De beroemde architect H.P. Berlage was van deze stroming een vaandeldrager. Aangeland in 1925 was onder invloed van dit rationalisme de Jugendstil doorontwikkeld naar de zgn. Art Deco. Een figuratieve stijl die ruimte laat voor meer rationele vormen. Tegelijkertijd ontwikkelde zich het Modernisme uit het Futurisme in met name Italië en Frankrijk. Binnen deze veelheid van stijlen en ontwikkelingen werkte Constant Panis aan zijn ontwerpen. Met één been in de traditie, met het andere op zoek naar meer vrijheid van vormgeving. Met de keuze van het archetype van de centraalbouw uit de Vroegchristelijke periode had hij zich een alibi verschaft om in het exterieur van de kapel voor een vlakke sobere gevelafwerking en detaillering te kiezen. Dit laatste juist in lijn met het in belang toenemende Rationalisme.

De architectuur van dit gebouw kan worden geplaatst onder de naam van Art Deco met Romaniserende invloeden. Maar interessanter dan dat is dat we deze kapel ook kunnen lezen als een hulpmiddel bij de religieuze ontwikkeling van jongvolwassenen ter voorbereiding op het fraterschap.

Het statische hiërarchische wereldbeeld uit die tijd dat men graag wilde uitdragen wordt door middel van deze kapel uitgedrukt in haar hoofdvorm. De stabiliteit van het gebouw wordt ontleend aan statische krachten die geheel volgens de zwaartekracht verlopen. Er is opzettelijk gekozen voor boogconstructies die elkaar in evenwicht houden. Het koepelgewelf dat te lezen is als een symbolisering van de 12 apostelen en het alziend oog van God, rust dankzij het evenwichtig samenwerken van de bouwdelen op de 4 pijlers in de hoeken. Zo is deze kapel gebouwd als voorbeeld voor een goed fraterschap.

Een zekere vrijheid van interpretatie kan worden afgelezen aan de afbeeldingen van de tekens van de dierenriem op de tamboer. Het is een opmerkelijke afwijking van een roomse traditie in de kerkarchitectuur. Mogelijk dat hier de onderwijsfunctie aan de fraters voorrang kreeg op de traditie.

Alle partners in het bouwproces zoals de schilder, Luc van Hoek, de schrijnwerkers, de glazenier, koperslager en tegelzetter werkten in eenzelfde periode onder eenzelfde noemer. Hun werk ondersteunt het gekozen concept van de centraalbouw. Zo kon dit gebouw en interieur als totaal als Gesamtkunstwerk ontstaan. De muurschilderingen zijn van Luc van Hoek, het meubilair is voornamelijk van de hand van Jan Eloy en Leo

Brom, de glas-in-loodramen van het atelier van de Berg uit Dordrecht. Zij drukken de deugden uit die bij het fratermodel hoorden:

Casitas – zuiverheid, merk de witte lelie op als symbool van reinheid

Pietas – vroomheid

Humilitas – nederigheid

Mortificatio – versterving (het je onthouden van aardse geneugten)

Mansuetudo – goedertierenheid

Obedientia – gehoorzaamheid

Wat een verschil met de huidige tijd waarin we leven nietwaar? Maar terugkijkend, blijkt dit achtergelaten erfgoed ons nog vele lessen te leren. Ik laat het graag aan u over om dit verder in te vullen.